

The Role of Awaiting the Mahdi and Mahdism in Promoting Justice and Combatig Oppression in Today's World

Dr. Seyyed Kamran Fatholahi ¹

Kiyomars Zamani Sheikhabad ²

Abstract

The concept of waiting and Mahdism, as one of the fundamental principles of Shiite thought, plays an important role in the spread of justice and anti-oppression. This doctrine emphasizes the hope for the emergence of Imam Mahdi (PBUH) as the promised savior and the establisher of global justice. Waiting is not just a passive state; rather, from an Islamic perspective, it is a social responsibility that encourages individuals to strive to establish justice and confront oppression at every level of society. In today's world, where social inequalities, corruption, and oppression have spread in various dimensions, the idea of Mahdism can be a motivation to resist oppression and strengthen human values. The promised waiting gives individuals and societies the message that oppression and injustice will never last and that the realization of justice is an achievable goal. From a practical perspective, this thought paves the way for the active presence of humans in social and political arenas, because true expectation means preparation for the emergence of the savior and the creation of a just society. Therefore, Mahdism and expectation, as hopeful concepts, lead humans to fight injustice and strive to improve global conditions. This doctrine can accelerate convergence among nations and the creation of a global discourse for peace, justice, and human dignity. In sum, Mahdism, as a timeless idea, is a powerful tool for strengthening the spirit of justice and anti-oppression in the contemporary world.

Keywords: expectation, Mahdism, justice, anti-oppression

-
1. Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Social Sciences, Imam Hossein University, Tehran, Iran(S.ali@ihu.ac.ir)
 2. PhD student in Public Law, Faculty of Social Sciences, Imam Hossein(PBUH) University, Tehran, Iran(Corresponding Author)(Zamanikumars7688@gmail.com)

نقش انتظار و مهدویت در گسترش عدالت خواهی و ظلم ستیزی در جهان امروز*

سیدکامران فتح‌اللهی^۱
کیومرث زمانی شیخ‌آباد^۲

چکیده

مفهوم انتظار و مهدویت به عنوان یکی از اصول بنیادین تفکر شیعی، نقش مهمی در گسترش عدالت خواهی و ظلم ستیزی دارد. این آموزه، بر امید به ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه له به عنوان منجی موعود و برقرارکننده عدالت جهانی تأکید می‌کند. انتظار، تنها یک حالت منفعلانه نیست؛ بلکه از دیدگاه اسلامی، یک مسئولیت اجتماعی است که افراد را به تلاش برای برقراری عدالت و مقابله با ظلم در هر سطحی از جامعه تشویق می‌کند. در جهان امروز که نابرابری‌های اجتماعی، فساد، و ظلم در ابعاد مختلف گسترش یافته‌اند، ایده مهدویت می‌تواند انگیزه‌ای برای مقاومت در برابر ستم و تقویت ارزش‌های انسانی باشد. انتظار موعود به افراد و جوامع این پیام را می‌دهد که ظلم و بی‌عدالتی هرگز پایدار نخواهند بود و تحقق عدالت، یک هدف دست‌یافتنی است. از منظر عملی، این تفکر زمینه‌ساز حضور فعال انسان‌ها در صحنه‌های اجتماعی و سیاسی است، زیرا انتظار واقعی به معنای آمادگی برای ظهور منجی و ایجاد جامعه‌ای عادلانه است؛ بنابراین، مهدویت و انتظار به عنوان مفاهیمی امیدبخش، انسان‌ها را به مبارزه با بی‌عدالتی و تلاش برای بهبود شرایط جهانی سوق می‌دهند. این آموزه می‌تواند همگرایی میان ملت‌ها و ایجاد یک گفتمان جهانی برای صلح، عدالت و کرامت انسانی را تسریع کند. در مجموع، مهدویت به عنوان یک ایده فرازمانی، ابزار قدرتمندی برای تقویت روحیه عدالت‌طلبی و ظلم ستیزی در جهان معاصر محسوب می‌شود.

واژگان کلیدی

انتظار، مهدویت، عدالت خواهی، ظلم ستیزی.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۳

۱. استادیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام تهران، ایران.
(S.ali@ihu.ac.ir)

۲. دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام تهران، ایران (نویسنده مسئول).
(Zamanikumars7688@gmail.com)

موضوع عدالت خواهی و ظلم ستیزی در طول تاریخ همواره از دغدغه های اصلی بشریت بوده است. ادیان و مکاتب فکری گوناگون، هر یک به نوعی در تلاش بوده اند تا راهی برای تحقق عدالت و مبارزه با ستم ارائه دهند. در میان این آموزه ها، مفهوم انتظار و مهدویت در تفکر شیعی جایگاهی ویژه دارد. این آموزه، بر ظهور منجی موعود (امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف) برای برقراری عدالت جهانی تأکید دارد و به عنوان منبع الهام بخش برای حرکت های عدالت طلبانه و ظلم ستیزانه شناخته می شود. باید بدین نکته اعتقاد داشت که از اساسی ترین و بلکه پر جلوه ترین خصوصیت حکومت جهانی، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، برچیدن ظلم و فساد از چهره هستی و برقراری و گسترش عدالت است. به همین خاطر رهبر معظم انقلاب نیز در سخنرانی تلویزیونی که به مناسبت ولادت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف داشتند فرمودند:

مأموریت بزرگ حضرت بقیه الله (ارواحنا فداه) عبارت است از «يَمْلَأُ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ قِسْطًا وَ عَدْلًا»؛ مأموریت بزرگ آن بزرگوار قسط و عدل است. در بسیاری از روایات، دعاها و در زیارت ها به این معنا اشاره شده است (پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه ای (مدظله العالی)، ۱۳۹۹/۰۱/۲۱).

یکی از خصوصیات بارز حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف و حکومت مهدوی در نظر مسلمانان این است که: «يَمْلَأُ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ قِسْطًا وَ عَدْلًا كَمَا ملئت ظُلماً وَ جوراً»، عدل و داد، استقرار عدالت در جامعه، از بین بردن ظلم از سطح زمین همان چیزی است که هدف پیامبران هم بود «ليقوم الناس بالقسط» اصلاً پیامبران آمدند تا اقامه قسط کنند (سخنرانی رهبر معظم انقلاب در خجسته سالروز ولادت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، ۱۳۶۸/۱۲/۲۲). البته باید توجه داشت که اقامه ی قسط یک منزل در راه است و هدف نهایی نیست؛ لیکن آنها که آمدند، اقدام اولشان این است که اقامه ی قسط کنند و مردم را از شر ظلم و جور طاغیان و ظالمان نجات دهند. بدین ترتیب هدف حکومت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف به عنوان حکومت مهدوی نیز تحقق آرمان عدل و عدالت است (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی، ۱۳۶۸/۱۱/۰۹)؛ لذا عدالت و عدل، مهم ترین ارزش در جامعه اسلامی ما تلقی می شود (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار مسئولان دستگاه قضایی، ۱۳۷۷/۰۴/۰۷).

به تعبیر مقام معظم رهبری (مدظله العالی):

راه ما راه اسلامی است که امام عجل الله تعالی فرجه الشریف به ما معرفی کرد، راه ما راه آن اسلامی است که دشمنان خدا از آن می ترسند، راه ما راه آن اسلامی است که مستضعفان و مظلومان را

خوشحال و امیدوار می‌کند؛ نه چیزی که اسمش اسلام است، اما اول تا به آخر در خدمت دشمنان اسلام است (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار جمعی از پاسداران سپاه انقلاب اسلامی و کمیته انقلاب اسلامی، ۱۳۶۸/۱۲/۱۰).

بنابراین عدالت و عدل به عنوان مهم‌ترین ارزش در جامعه اسلامی مقصد و هدف حکومت اسلامی نیز است. همان‌گونه که رهبر معظم انقلاب نیز تصریح داشته‌اند در دعایی که همه ماها برای آمدن امام زمان که اعز همه خلائق عندالله و عند عباد الصالحین است می‌کنیم می‌گوئیم: «مَلَأَ اللَّهُ بِهٖ الْأَرْضَ قِسْطًا» نمی‌گوئیم دیناً و خلقاً. «با این که آن بزرگوار دین را هم تقوا را هم اخلاق را هم به جامعه تزریق خواهد کرد؛ اما شما نمی‌گوئید: «مَلَأَ اللَّهُ بِهٖ الْأَرْضَ دِينًا؛ بلکه می‌گوئید: «عدلاً»؛ این نشان‌دهنده این است که عدل، نیاز اصلی حیات طیبۀ انسانی است (بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار رئیس و مسئولان قوه قضائیه، ۱۳۹۸/۰۴/۰۵).

لازم‌الذکر است که در عصر غیبت و در هنگامه انتظار و مهدویت دو جریان فکری و عملی متفاوت که یکی بر ذمه مؤمنان و بلکه جمیع صالحان اعم از زن و مرد و دیگری بر عهده کافران و فاسقان اعم از زن و مرد است در جامعه آخرالزمانی نمود می‌یابد. این دو حرکت که جریان تاریخ را ترسیم می‌نمایند هریک عهده‌دار فرهنگ و تمدنی هستند. جریان صالحان نگرش و فرهنگ اصیل اسلامی و مهدوی را رهبری می‌کند و جریان فسق و فجور فرهنگ غیراسلامی و به طور خاص کفر را راهبری می‌کند. براین‌اساس منتظران در بطن فرهنگ اسلامی و در پاسداری از جبهه حق برای تمهید مقدمات ظهور حضرت حجت بن الحسن عجل‌الله تعالی فرجه الشریف مسئولیت و رسالتی را بر عهده دارند. براساس داده‌های روایی شاخصه مقاومت و ظلم‌ستیزی و همچنین عدالت‌طلبی و گسترش عدالت پایه و اساس انتظار تلقی می‌شود و از جمله وظایف مهمی است که به طور کلی برعهده همه منتظران، اعم از زن و مرد است.

خداوند متعال در قرآن کریم در آیه ۱۲۸ سوره مبارکه اعراف خطاب به جامعه مؤمنان حقیقی و منتظران می‌فرماید: «وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ». براساس این آیه عنصر صبر و مقاومت به عنوان مؤلفه‌هایی اساسی از مفاهیم عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی از جمله شاخصه‌های مهم استخلاف به حساب می‌آید؛ یعنی مستخلفین و منتظرین که در عصر غیبت و پنهان زیستی امام به سر می‌برند به جهت فقد رهبر و راهنما به طور طبیعی دچار یک سری مشکلات و مصائبی خواهند بود که جهت برون‌رفت از این مشکلات و مصائب موظف‌اند که به مجاهدت در مسیر ترویج عدالت تا آن‌جا که بتوانند سطح مطلوبی از عدالت مهدوی را محقق نمایند و همچنین مقاومت و ظلم‌ستیزی در برابر فرهنگ غیراسلامی و جبهه

کفر و باطل پردازند. البته در این میان جامعه منتظران و مهدویان می‌باید مؤلفه‌های صبر و مقاومت را به عنوان عناصر اساسی عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی در خود درونی سازند تا از این رهگذر بتوانند بر سختی‌ها و مشکلات فائق آیند. در نهایت نیز به حکم آیه قرآنی سرانجامی نیکو در انتظار منتظران عدالت‌طلب و ظلم‌ستیز قرار دارد همان سرانجامی که مؤمنان و منتظران حقیقی به مقام استخلاف و وراثت نائل می‌گردند.

در تحقیق پیشرو در راستای تبیین نقش مفاهیم انتظار و مهدویت در گسترش عدالت و ظلم‌ستیزی دو سؤال عمده مورد توجه است که: چگونه مفهوم انتظار و مهدویت در شکل‌دهی به جنبش‌های عدالت‌خواهانه و ظلم‌ستیزانه در جهان معاصر تأثیرگذار است؟ و چه سازوکارهایی از این آموزه می‌توان برای تقویت گفتمان جهانی عدالت و مبارزه با بی‌عدالتی استخراج کرد؟

فرضیه و پاسخ تحقیق این است که انتظار و مهدویت به عنوان مفاهیمی دینی و اجتماعی، با ایجاد روحیه امید، مقاومت و تعهد اخلاقی، نقشی کلیدی در تقویت جنبش‌های عدالت‌خواهانه و ظلم‌ستیزانه در جهان امروز دارند. این آموزه، مردم را به تلاش برای بهبود وضعیت اجتماعی و آمادگی برای ظهور منجی سوق می‌دهد. لازم به توضیح است که مطالعات متعددی به بررسی مفهوم انتظار و مهدویت از دیدگاه‌های مختلف پرداخته‌اند. برخی از این تحقیقات، انتظار را به عنوان عنصری فعال و پوینده در مبارزه با ظلم تبیین کرده‌اند (مطهری، ۱۳۵۶؛ صدر، ۱۳۶۵). همچنین، پژوهش‌هایی به نقش آموزه مهدویت در ایجاد همبستگی اجتماعی و تقویت مقاومت در برابر استعمار و استبداد اشاره کرده‌اند (شریعتی، ۱۳۵۱؛ خسروپناه، ۱۳۸۹). با این حال، کمتر به تأثیر این مفهوم در شکل‌دهی گفتمان عدالت‌خواهی در سطح جهانی و تأثیر آن بر مسائل معاصر پرداخته شده است. این تحقیق با رویکردی نوین تلاش دارد تا مفهوم انتظار و مهدویت را به عنوان الگویی الهام‌بخش برای تحقق عدالت اجتماعی و جهانی معرفی کند و ظرفیت‌های این آموزه در مقابله با چالش‌های معاصر را واکاوی نماید.

آموزه انتظار و زمینه‌سازی‌های آن

واژه «انتظار» و مشتقات آن در منابع لغت، به معنای چشم‌دوختن، با تأمل نگاه کردن (جوهری، ۱۴۰۷ق: ج ۲، ۸۳۰)، نظاره‌گر بودن (واسطی زبیدی حنفی، ۱۴۱۴ق: ج ۷، ۵۳۹)، توقع امری را داشتن و مراقب بودن آمده است. انتظار به معنای امیدوار بودن، چشم‌به‌راه بودن، چشم‌داشتن، لحظه‌شماری کردن و مترصد بودن وقوع یک امر و یا دستیابی

به یک خواسته قلبی است. انتظار به مفهوم عالی آن، نه یک توصیه دینی و مذهبی، بلکه اصلی فطری است که با نهاد انسان عجین شده و لازمه حیات انسان است. در این نگاه، همه انسان‌ها به نوعی منتظر محسوب می‌شوند. آیه ۷۱ سوره مبارکه اعراف نیز بر انتظار تأکید داشته است: «فَانتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ»؛ پس منتظر باشید که من هم با شما از منتظرانم. در همین راستا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

لَوْ لَا الْأَمَلُ مَا رَضَعَتْ وَالِدَةٌ وَلَدَهَا وَلَا غَرَسَ غَارِسٌ شَجَرًا؛

اگر امید به زندگی حاکم نمی‌بود، هیچ مادری فرزندش را شیر نمی‌داد و هیچ باغبانی درختی را نمی‌کاشت.

بر این اساس، وجود چنین انتظاری، مایه تداوم و سرزندگی حیات فردی و اجتماعی است، وگرنه زندگی برای انسان بی‌مفهوم و بی‌هدف خواهد شد. انتظار و امید، انگیزش، حرکت و عمل را پدید می‌آورد. این امیدواری و چشم‌به‌راهی، به حسب تفاوت موضوع و متعلق آن، ممکن است از حیث مادی، معنوی، بزرگی و کوچکی، متفاوت باشد. به هر میزانی که مقصد و هدف مورد انتظار مقدس و بزرگ باشد، این انتظار نیز مقدس و ارزشمند خواهد بود. از این رو، ارزش‌یابی مقصد انتظار، ممکن است شاخص ارزیابی انسان منتظر نیز به شمار آید؛ زیرا چگونگی انتظار هرکسی، نوع نگرش به مقاصد و اهداف او را نیز بیان می‌کند.

انتظار مفهومی عام دارد و دارای ریشه فطری و سابقه تاریخی است؛ اصطلاح انتظار در فرهنگ شیعی، مفهوم و ویژگی‌های خاصی دارد که این آموزه را هم از اطلاق مفهوم عام لغوی آن خارج می‌کند و هم از معنای مبهم و خنثی که در میان پیروان ادیان دیگر مطرح است، متمایز می‌سازد. از این حیث، مفهوم انتظار در فرهنگ لغت و ادبیات دینی و مذهبی، مفهوم مشترکی دارد و آن عبارت است از جریان روح «امید» در کالبد جامعه و انسان منتظر، با این تفاوت که جهت‌گیری و اهداف انتظار و امید در فرهنگ دینی، به اهداف و تعلیمات دینی تکیه دارد. اصطلاح انتظار در فرهنگ شیعی، همواره با پسوند «قیام»، «فرج»، «ظهور» و... همراه است. در تفکر شیعی، انتظار به معنای امید به آینده روشن، امید به دگرگونی و گشایش عظیم، امید به رویداد نجات‌بخش و عزت‌آفرین و امید به فرارسیدن ظهور منجی موعود حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است؛ انتظار یعنی چشم‌به‌راهی و لحظه‌شماری ظهور موعود قرآن، آخرین ذخیره الهی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف؛ انتظار یعنی حرکت به سمت تحقق آرزوهای تاریخی بشری و آرمان‌های متعالی انسانی در پرتو دولت کریمه مهدوی.

در مورد ماهیت آموزه انتظار و ارتباط آن با زمینه سازی، دو نگرش متفاوت وجود دارد: نخست، نگرش محافظه کارانه به آموزه انتظار، با رویکرد منفعلانه، از این نگرش به انتظار خاموش و تکلیف گریز می توان تعبیر نمود. دوم، نگاه عمل گرایانه و تکلیف اندیش به مقوله انتظار که از آن به انتظار فعال، برانگیزاننده و زمینه ساز، می توان یاد کرد.

انتظار خاموش، به دیدگاه کسانی اطلاق می شود که پدیده ظهور حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف را تنها معلول اراده و مشیت الهی می دانند و برای عوامل انسانی و طبیعی، نقش چندانی قائل نیستند. به همین جهت، در عصر غیبت نیز شیعیان را به زمینه سازی و تهیه مقدمات مکلف نمی دانند. این نگرش منفی و منفعلانه به موضوع انتظار، از نگاه سطحی و تلقی نادرست نسبت به مفاد برخی روایاتی ناشی می شود که در مورد نفی هرگونه قیام و حرکتی در عصر انتظار و بطلان و یا نافرجام بودن آن نقل شده است. امام صادق علیه السلام به ابو بصیر فرمود:

كُلَّ رَايَةٍ تَرْفَعُ قَبْلَ قِيَامِ الْقَائِمِ فَصَاحِبُهَا طَاغُوتٌ يَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ؛
هر پرچمی قبل از قیام حضرت قائم علیه السلام برافراشته شود، صاحب آن طاغوت بوده، اطاعت او خروج از اطاعت خداوند است.

این نوع برداشت منفی از ظاهر این روایات، بر این استدلال استوار است که اقدامات زمینه ساز برای ظهور، مستلزم قیام علیه حاکمان جور و تغییر وضع سیاسی - اجتماعی است؛ درحالی که چنین اقداماتی اولاً طبق روایات، محکوم به بطلان و حرام است؛ ثانیاً بی نتیجه و محکوم به شکست است؛ بنابراین، در زمان غیبت جز سکوت و انتظار ظهور حضرت نشستن، راه دیگری وجود ندارد؛ غافل از این که این نوع روایات، به قیام هایی ناظر است که به نام مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف صورت گیرد نه هر نوع قیام و اقدام اصلاحی ولو برای اقامه حق و احیای دین. اساساً روایات مبنی بر منع از قیام و حرمت آن، باتوجه به قرائن عصر صدور روایت، باهدف جلوگیری از سوءاستفاده برخی عناصر شیعی و نیز گروه های عباسیان، از نام «مهدی» صادر شده است تا قیام خود علیه بنی امیه را قیام مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف قلمداد نکنند و به اغراض سیاسی خود دست نیابند. طبق این دیدگاه، قیام حضرت مهدی علیه السلام تنها دارای ماهیت انفجاری است که فقط از گسترش و رواج اختلاف ها، حق کشی ها و تباهی ها ناشی می شود و هرگونه اصلاحی مذموم است (مطهری، بی تا: ۴۸).

قیام حضرت گرچه برای سامان دادن امور مردم صورت می گیرد، اما خودسامانی است که معلول پریشانی و بی سامانی است؛ یعنی تا زمانی که صلاح و راستی به نقطه صفر نرسد، حق و

حقیقت هیچ طرف‌داری نداشته باشد، باطل یکه‌تاز میدان شود، جز نیروی باطل نیرویی دیگر حکومت نکند و فرد صالحی در جهان یافت نشود، این انفجار رخ نمی‌دهد و دست غیب برای نجات حقیقت از آستین بیرون نمی‌آید! در این نگرش، هر اصلاحی محکوم است؛ زیرا هر اصلاح، یک نقطه روشن به حساب می‌آید. تا زمانی که در صفحه اجتماع نقطه روشنی وجود دارد، دست غیب ظاهر نمی‌شود؛ بلکه برعکس هر گناه، فساد، ظلم، تبعیض، حق‌کشی و هر پلیدی، به حکم این که مقدمه اصلاح کلی است و انفجار را قریب الوقوع می‌کند، رواست؛ زیرا «الغایات تبرر المبادی»؛ هدف‌ها وسیله نامشروع را مشروع می‌کند. پس، ترویج و اشاعه فساد، بهترین کمک به تسریع ظهور و بهترین شکل انتظار است؛ بنابراین، گناه هم فال است و هم تماشا؛ هم لذت است و کام‌جویی و هم کمک به انقلاب مقدس نهایی (طاهری، ۱۳۸۰: ۲۰۵-۲۰۶).

البته طرفداران این دیدگاه که نوعاً خود افراد صالح‌اند، در نگرش تفریطی‌شان به مسئله انتظار ظهور، یکسان نیستند، بلکه بعضی دیدگاه تفریطی شدید و برخی نیز نظر ملایم‌تری دارند. مرحوم امام خمینی رحمه‌الله که خود یکی از مصلحان بزرگ شیعه و احیاگر اندیشه انتظار است، در یک طبقه‌بندی جامع، طرفداران این نوع نگرش منفی را که در دوران قبل از پیروزی انقلاب اسلامی تا حدی شیوع یافته بود، به چند دسته انزواگرا، عافیت‌طلب و تکلیف‌گریز تقسیم می‌کند (موسوی خمینی، ۱۳۶۹: ۱۹۶-۱۹۷). مرحوم امام رحمه‌الله در همین رابطه کسانی که در زمان غیبت، تشکیل حکومت را جایز نمی‌دانند و هرگونه حرکت اصلاحی و تلاش سیاسی برای قیام علیه ستمگران را حرام می‌شمارند نکوهش می‌کند (موسوی خمینی، ۱۳۶۸: ۲۸۹).

این نوع تلقی از انتظار، در زمان رکود جامعه شیعی در دوران قبل از پیروزی انقلاب، حتی دامن‌گیر بسیاری از علما نیز شده بود، اما تجربه عینی پیروزی انقلاب اسلامی ایران از یک سو و روشنگری‌های روحانیون آگاه شیعه، به‌ویژه هشدارهای بیدارکننده امام خمینی رحمه‌الله در مورد خطرهای آسیب‌های فرسایشگر این تفکر تاریک‌اندیش، موجب گردید که این نوع نگاه منفی به مقوله انتظار، از حوزه تفکر شیعی خارج گردد و به نفوذ آن پایان داده شود.

در مقابل این دیدگاه، نگاه انتظار زمینه‌ساز وجود دارد که نگاه جامع و کاربردی به مقوله انتظار است. در این نوع نگاه، نه تنها اراده، تلاش و خواست جمعی، نقش مؤثر و تعیین‌کننده در تسریع ظهور دارد، بلکه اساساً انتظار بدون توجه به سازوکارها و اقدامات زمینه‌ساز، امری نامعقول و بی‌معناست. این نوع انتظار، تعهدآور، تحرک‌بخش و نیروآفرین است و شناخت، تعهد و تلاش برای فراهم‌سازی مقدمات ظهور از راه ایجاد آمادگی‌های فکری، روحی و جسمی

برای کسب ورع و پاکی، تلاش در جهت گسترش فضیلت‌های اخلاقی و زدودن مظاهر ظلم و پلیدی در جامعه جوهر اصلی آن است.

براساس این نوع نگاه، هدیه ظهور چیزی نیست که خداوند آن را علیرغم نبود شرایط لازم، بر جامعه بشری تحمیل نماید؛ بلکه شرط مهم این است که مردم از سر شعور و آگاهی با میل و انتخاب خود، اهمیت و ضرورت ظهور حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف را درک کنند و با مجاهدت و برنامه‌ریزی، در جهت تحقق این مهم تلاش نمایند تا خداوند آنان را از چنین نعمتی بهره‌مند سازد و وعده الهی بر ظهور منجی موعود، محقق گردد. این دیدگاه بر این استدلال استوار است که پدیده ظهور، گرچه یک رخداد فوق‌العاده و بی‌نظیر محسوب می‌شود، هرگز یک پدیده فراطبیعی و بریده از اوضاع جاری عالم نیست. بلکه از این نظر، رخداد ظهور برای برپایی نظام عدل جهانی و تحقق حاکمیت همه‌جانبه دین اسلام، یک حادثه طبیعی مربوط به جامعه انسانی، برای سامان دادن به اوضاع و چگونگی زندگی است که تأثیر و تأثر متقابل نسبت به یکدیگر دارد. بدیهی است چنین رخدادی همانند دیگر رخدادهای طبیعی، عوامل، مقدمات و بسترهای خاص خود را می‌طلبد که بدون آن، تحقق چنین تحول عظیمی، امری ناممکن و انتظاری نامعقول است. به همین دلیل، حضرت مهدی علیه السلام در این اقدام بزرگ، قبل از هر چیز به فراهم شدن نیرو و یاران ویژه نیاز دارد تا با حمایت آنان، چنین بنای عظیمی را پی‌ریزی نماید؛ یارانی که تمامی مشکلات آغازین انقلاب را با جان‌ودل تحمل نمایند و دشواری‌ها و رنج و سختی، هرگز آنان را به ستوه نیاورد. تأکید روایات بر دشواری‌های زمان قیام حضرت مهدی علیه السلام نیز، گویای پرهزینه بودن رخداد ظهور است.

سنت‌های الهی در قرآن نیز مؤید دیگر بر تفسیر زمینه‌ساز از مفهوم انتظار است. قرآن، سنت الهی در مورد روند تحولات در عرصه حیات انسانی، اعم از جنبه‌های فردی و اجتماعی را این‌گونه بیان می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»؛ در حقیقت، خدا حال قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند.

لسان آیه شریفه عام است و اطلاق دارد و هر نوع تغییرات در سرنوشت فردی، اجتماعی، مادی و معنوی را شامل می‌شود. آیه درصدد آن است که قانونمند بودن تغییرات اجتماعی و نقش اراده و اختیار انسان در چگونگی وضع حال و آینده را بیان فرماید. این قانونمند بودن تغییرات، به فرایند تحولات اجتماعی و روند شکل‌گیری سرنوشت آینده مربوط است. انتظار زمینه‌ساز، بر این نگرش قرآنی تکیه دارد. براساس این نگرش، هرگز نباید بحث انتظار را جدای از کارکردهای اجتماعی جامعه منتظر، در نظر گرفت و با دست روی دست گذاشتن، به تحقق

ظهور و دستاوردهای آن چشم دوخت، بلکه در این نگاه، انتظار ظهور حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه الشریف به معنای انتظار تحول عظیم جهانی در عرصه‌های مختلف امنیت، سیاست، اقتصاد، فرهنگ و تلاش در جهت تحقق آن است (صمدی، ۱۳۸۸: ۱۲۵).

تأثیر انقلاب و جمهوری اسلامی ایران در تقویت گفتمان انتظار و مهدویت در جهان امروز

مهدویت آموزه‌ای است که «انتظار عدالت» را در دل‌ها سرشار می‌سازد و بشریت را به آینده‌ای روشن و دنیایی پر از عدل امیدوار می‌سازد. اگر انتظار را از زیباترین و مؤثرترین شیوه انسان‌سازی و بالندگی و تعالی بشر بدانیم مهدویت باشکوه‌ترین جلوه انتظار است. انتظار ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف که عدالت را در پهنه گیتی خواهد گستراند و مستضعفان زمین را به وارثان زمین ارتقای خواهد بخشید. همه منتظران را به بسترسازی برای عدالت فرامی‌خواند و دل‌ها را مطابق خواسته آن حضرت با عشق صفا، معنویت، محرومیت‌زدایی و عدالت‌محوری و... آراسته می‌سازد. بی‌تردید قیام جهانی حضرت صاحب‌الزمان عجل الله تعالی فرجه الشریف بیش از آن که با «شمشیر عدالت» موفق باشد با «اندیشه عدالت خواهی» ظالمان را به حاشیه خواهد راند.

در طول تاریخ بشریت سخن از عدالت بسیار گفته‌اند و آنچه اولیا و پیامبران الهی بدان مأمور شده‌اند و دیگر انسان‌های بزرگ از آن سخن گفته‌اند تحقق عدالت فراگیر اجتماعی است. عدالت پیش از آن که در سطح جامعه مطرح باشد باید در نفوس بشری مطرح باشد هر نفس و جانی باید عادل و عدالت‌خواه باشد. این مرحله را عدالت انفسی می‌نامیم. اگر انسان پس از این مرحله عدالت را برای تمام موجودات خواست و عدالت فراگیر شد عدالت آفاقی می‌نامیم. لازم به ذکر است که تحقق عدالت در مرحله آفاقی و انفسی آن با موانع و دشواری‌هایی مواجه است از جمله موانع درونی مانند امیال و جاه‌طلبی‌ها و موانع بیرونی مانند قدرت‌ها و فسادها که مزاحم گسترش عدالت هستند. به همین خاطر عقیده بر این است که تنها معصومین عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند که می‌توانند بر موانع درونی فائق گردند و به عدالت انفسی به عنوان بنیان و بستر سایر جوانب عدالت دست یابند. در واقع تنها امام معصوم عجل الله تعالی فرجه الشریف صلاحیت اداره و حکمرانی جهان در زیر سایه عدالت را دارند؛ لذا هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله، مبارزه و شمشیر زدن و مبارزه حضرت مولی‌الموحدين علی عجل الله تعالی فرجه الشریف در رکاب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و حتی واقعه عظیم عاشورای حسینی همه جهاد در راه استقرار عدالت و مبارزه با بی‌عدالتی بوده است؛ بنابراین بر جامعه منتظران واجب است که با تلاش و کوشش خویش انتظار ظهور امامی را بکشند که از سلاله حضرت رسول صلی الله علیه و آله است و جهان را در زیر سایه عدالت واقعی اداره می‌کند.

حضرت مهدی علیه السلام، مظهر رحمت و قدرت حق و مظهر عدل الهی است؛ بنابراین باید توجه داشت که برجسته‌ترین شعار مهدویت عبارت از «عدالت» است. به طور مثال در دعای ندبه هنگامی که شروع به بیان و شمارش صفات حضرت موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌کنیم در بعد از نسبت دادن او به پدر بزرگوار و خاندان مکرم وی، اولین عبارتی که خوانده می‌شود این است: «این المعد لقطع دابر الظلمه، این المنتظر لاقامه الامت و العوج، این المرتجی لازاله الجور و العدوان»؛ یعنی دل بشریت در تپش است تا منجی بیاید، ریشه ظلم و ستم را برکند، بنای ظلم را که در تاریخ بشر از زمان‌های گذشته همواره وجود داشته و امروز هم با شدت وجود دارد ویران کند و ظالمان و ستمگران را سر جای خود بنشانند. این اولین درخواست منتظران ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف از آن بزرگوار است. همچنین در زیارت آل یاسین در هنگام ذکر خصوصیات آن بزرگوار یکی از برجسته‌ترین خصوصیات حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف این است که: «يَمْلَأُ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ قِسْطًا وَ عَدْلًا كَمَا مَلَأَتْ ظُلْمًا وَ جَوْرًا»؛ بنابراین بر مبنای این ادعیه و روایات پیش گفته در انتظار زمینه‌ساز و واقعی به ظهور حضرت موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف منتظران باور دارند که با ظهور حضرت مهدی علیه السلام همه گیتی و نه تنها یک مکان منحصر به فرد سرشار از عدالت، محبت و قسط می‌گردد (مطهری، ۱۳۵۶: ۱۵۶).

انتظار ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، به معنای انتظار برای پرشدن جهان از عدل و داد و عدالت برای همه ابناء بشر و انتظار رفع ظلم از صحنه زندگی بشر و انتظار فرارسیدن دنیایی برتر از لحاظ معنوی و مادی است. انتظار ظهور، اشتیاق انسان‌های صالح برای گسترش عدالت است. انتظار کشیدن منتظران در مکتب مهدوی، در درجه نخست، انتظار استقرار عدالت است. درد و رنج بزرگ بشریت در جهان امروز همین مسئله فقدان عدالت است. همواره به دلیل وجود نظام‌های سیاسی مستبد و ظالم بر حق مردم دنیا در رسیدن به کمال عدالت و قله سعادت جفا شده است. دستگاه‌های ظلم و جور همواره و بالاخص در زمانه کنونی بشریت را از رسیدن به حقوق طبیعی خویش محروم ساخته‌اند؛ بنابراین مسئله مهم امروز، مسئله طلب عدالت است. از این رو لازم به ذکر است که مبتنی بر نگرش مثبت به انتظار یا اصطلاحاً انتظار زمینه‌ساز با پیروزی انقلاب اسلامی که اساساً در خط ایجاد عدالت و حمایت از مستضعفان در سطح جهان بوده، انقلاب نهایی و بزرگ حضرت مهدی علیه السلام یک گام بزرگ به هدف خود نزدیک‌تر شده است. شایان توجه است که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان قانونی برآمده از انقلاب مکتبی اسلامی در سال ۱۳۵۷ هـ.ش با الهام از آموزه انتظار و مبتنی بر مکتب مهدویت در اصول متعددی بر حمایت از مستضعفان و مبارزه با بی‌عدالتی و

ظلم‌ستیزی تأکید کرده است. از جمله در اصل دوم قانون اساسی که ایمان به ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را به عنوان یکی از ارکان توحید و معاد معرفی نموده است. همچنین در این اصل تأکید گردیده که نظام جمهوری اسلامی، براساس باور به عدالت اجتماعی و حمایت از محرومان شکل گرفته است. در اصل یازدهم از قانون اساسی نیز تأکید گردیده که دولت جمهوری اسلامی ایران وظیفه دارد در راستای حمایت از مسلمانان و مستضعفان جهان تلاش کند و زمینه ساز وحدت امت اسلامی باشد. این امر به وضوح با رسالت جهانی امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در حمایت از مظلومان هماهنگ است. در مجموع با توجه به هدف غایی مرحوم امام رحمه الله به عنوان معتقد اصیل به مفهوم «انتظار زمینه ساز» و با توجه به سیر کلی انقلاب و روندهای بعدی در تأسیس نظام جمهوری اسلامی ایران و قانون اساسی می توان گفت که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با تأسی از آموزه های مهدویت، اهداف والایی برای حمایت از مستضعفان و محرومان تعیین گردیده است. فلسفه انتظار، دولت و ملت را به ایجاد جامعه ای عدالت محور و مبارزه با استکبار جهانی دعوت می کند. همچنین اصول قانون اساسی نه تنها در سطح داخلی، بلکه در حمایت از مستضعفان در سطح بین المللی نیز مأموریت جمهوری اسلامی را به عنوان حامی مستضعفان جهان تبیین کرده اند. این ارتباط نشان دهنده جایگاه محوری آموزه مهدویت در سیاست های جمهوری اسلامی است (خسروپناه، ۱۳۸۹: ۲۱۴).

حمایت جمهوری اسلامی ایران از جبهه مقاومت در برابر نظام های استکباری و رژیم های ظالم منطقه، مانند رژیم صهیونیستی، نیز از جمله تأثیرات دیگر انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران بر پیشبرد گفتمان انتظار و مهدویت در سطح جهان امروز است که اتفاقاً این حمایت مستقیماً از آموزه های انتظار و مهدویت الهام می گیرد. همان گونه که مطالعه کردیم در آموزه انتظار ظهور منجی موعود (امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف) به معنای ایجاد آمادگی برای برپایی عدالت جهانی و مبارزه با ظلم است؛ بنابراین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مهم ترین و بلکه یگانه حکومت شیعی داعیه دار حمایت از مستضعفان و مظلومان عالم کاملاً در راستای پیشبرد و تقویت گفتمان انتظار و مکتب مهدویت تا تحقق حکومت عدل جهانی است. حمایت نظام جمهوری اسلامی ایران از جبهه مقاومت در برابر نظام های استکباری دارای اصول و مبانی فکری است. یکی از اصول و مبانی جمهوری اسلامی ایران در حمایت از گروه های مقاومت در سطح منطقه ارتباط میان فلسفه انتظار و جهاد علیه ظلم در تفکر شیعی است. در تفکر شیعی انتظار در معنای زمینه ساز آن به معنای آماده سازی جامعه برای تحقق عدالت است. همان گونه که امام خمینی رحمه الله نیز در خطاب به افراطیون و تفریط گران در هر

دو سوی مکتب مهدویت تصریح می‌کند که:

انتظار فرج به معنای نشستن نیست؛ بلکه قیام برای رفع ظلم و ایجاد عدالت است (موسوی خمینی، ۱۳۶۹: ۲۰۰).

دومین اصل و مبنایی که می‌توان برای حمایت جمهوری اسلامی ایران از گروه‌های مقاومت در چهارچوب تفکر انتظار و مهدویت جست، اصل جهانی بودن عدالت‌طلبی در آموزه انتظار و مکتب مهدویت است. همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره رفت یکی از ویژگی‌های اندیشه انتظار و مهدویت، جهانی بودن مبارزه با ظلم و ستم و تلاش برای تحقق حکومت جهانی حق و عدالت در دوران ظهور است؛ بنابراین بر همین مبنا اصل یازدهم از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر «حمایت از مستضعفان جهان و تلاش برای وحدت امت اسلامی» تأکید دارد. این اصل به طور شایسته با ابتناء بر آموزه‌های انتظار و مهدویت چهارچوبی رسمی و حقوقی برای نظام جمهوری اسلامی ایران در حمایت از مستضعفان عالم و به طور خاص گروه‌های مقاومت و همچنین تلاش برای ایجاد وحدت اسلامی فراهم نموده است. حمایت از گروه‌های مقاومت در لبنان، عراق، فلسطین و یمن بر همین مبنا و با اعتقاد راسخ به رسالت اصلی منتظران در دوران غیبت در یاری‌رساندن به مظلوم و مبارزه با ظلم و ظالم است. بر همین مبنا به کرات مقام معظم رهبری (دام الحفاظه) تصریح داشته‌اند که «حمایت از مقاومت، وظیفه دینی و انسانی ماست».

ظرفیت‌ها، چالش‌ها و راهکارهای پیش روی مکتب انتظار و مهدویت برای گسترش عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی در جهان امروز

مکتب انتظار و مهدویت به عنوان یکی از اصول بنیادین تفکر شیعی، ظرفیت‌های قابل توجهی برای گسترش عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی دارد. این مکتب، بر پایه ایمان به ظهور منجی موعود (امام مهدی عجل الله تعالی فرجه) و برپایی حکومتی جهانی براساس عدالت الهی استوار است. با این حال، در مسیر تحقق این آرمان‌ها، فرصت‌ها و چالش‌هایی وجود دارد که باید به طور دقیق تحلیل شوند. از جمله مهم‌ترین ظرفیت‌هایی که می‌توان برای مکتب انتظار و مهدویت برشمرد: الف) ایجاد روحیه امید و پایداری در برابر ظلم؛ ب) مفاهیم انتظار و مهدویت به عنوان مفاهیمی فرازمانی و مکانی توانایی ایجاد و تقویت گفتمان عدالت‌طلبی در سطح بین‌المللی را دارد؛ ج) الهام‌بخشی به جبهه مقاومت و جنبش‌های استکبار و ظلم‌ستیز در سطح جهان؛ د) تقویت عدالت در سطح حکمرانی‌ها در میان حکومت‌ها. بدین ترتیب اگر چنانچه به درستی از ظرفیت‌های گفتمان انتظار و مهدویت در سطح ملی و بین‌المللی بهره

گرفته شود این گفتمان قابلیت‌های بسیاری برای ارائه الگوی تمدن مطلوب اسلامی و مهدوی به جامعه منتظر جهانی دارد.

اما چالش‌هایی پیش روی مکتب انتظار و مهدویت است. از جمله چالش‌ها یا موانع عمده‌ای که پیش روی مکتب انتظار و مهدویت قرار دارد این است که: الف) در چهارچوب تفکرات ساده و افراطی و تفریطی غالباً انتظار را به عنوان مکتبی که باید در آن ظلم به حداکثر برسد تا ظهور محقق گردد یا حداقل جامعه منتظر دارای افراد بی‌تحرك و فاقد مشارکت باشد معرفی می‌گردد (مطهری، ۱۳۵۶، ۲۱۰؛ ب) بعضاً در این سوی قضیه نیز گاهی برخی جریان‌های افراطی، از آموزه‌های مهدویت برای توجیه اقدامات خشونت‌آمیز و حذف مخالفان خود استفاده می‌کنند. همین شیوه بهره‌برداری از مفهوم انتظار و مهدویت باعث می‌گردد که در سطح انتظار جهانی تصویری مخدوش از مکتب انتظار و مهدویت مجسم گردد؛ ج) یکی از دیگر از مهم‌ترین موانع و چالش‌های پیش روی آموزه‌های انتظار و مهدویت مقابله نظام سلطه و دستگاه رسانه‌ای این نظام با آموزه‌های مزبور است. بدین نحو که باتوجه به آنکه اساساً در غایت نظام سلطه در راستای گسترش سلطه و استثمار خویش در مبانی فرهنگی و اعتقادی خویش قائل به پایان نظم و دنیای کنونی و ظهور منجی نیست، بلکه خود را منجی و گرداننده دنیا می‌پندارد، بنابراین از اساس با آموزه انتظار و مهدویت که دارای غایت عدالت‌طلبانه و ظلم و استکبار ستیزانه است مقابله می‌نماید؛ د) از جمله چالش دیگری که متأسفانه به حوزه داخلی مربوط می‌شود، ضعف در معناسازی برای مفاهیم انتظار و مهدویت و خلأ و ضعف در انتقال این مفاهیم به بستر کاربردی و اجرایی است. متأسفانه در حوزه داخل تاکنون علی‌رغم تأکیدات صریح مرحوم امام رحمه‌الله و مقام معظم رهبری بر انتقال مفاهیم مربوط به انتظار و مهدویت به سطح جامعه اما تاکنون برنامه منسجم و منضبطی از جانب نهادهای متولی امور در این خصوص وجود ندارد.

اما اگر چنانچه بتوان به طور خلاصه راهکارهایی برای غلبه بر چالش‌های پیش روی گفتمان انتظار و مهدویت در گسترش عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی در سطح جهان نام برد می‌توان به راهکارهای ذیل اشاره داشت:

الف) ترویج و تبلیغ تفاسیر و نظرات صحیح و منطقی از مفهوم انتظار و مهدویت، به‌ویژه تفاسیر پویا و خلاق که می‌تواند به میزان بسیاری از انحرافات و چالش‌های پیش روی مکتب انتظار و مهدویت ممانعت به عمل آورد. آثار مرحوم امام رحمه‌الله، شهید آیت‌الله مطهری و مقام معظم رهبری در این زمینه کارساز هستند.

ب) تقویت نهادهای فرهنگی و رسانه و بهره‌گیری از رسانه‌های مجازی و بسترهای رسانه‌ای به عنوان یکی از راهکارهای همگانی در تبیین فلسفه انتظار و مهدویت و گسترش و تقویت عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی.

ج) هم‌افزایی و شبکه‌بندی میان جنبش‌ها و گروه‌های مقاومت که با تجمیع قدرت جبهه مقاومت هژمونی نظامی و فرهنگی نظام سلطه را می‌توان از میان برد.

د) یکی از مهم‌ترین راهکارها در حوزه داخلی برای نظام جمهوری اسلامی ایران، پیوست عدالت‌خواهی دادن به سیاست‌گذارهای دولت در محور سیاست اجتماعی و اقتصادی است.

نتیجه‌گیری

اندیشه و آموزه انتظار و مهدویت به عنوان یک اندیشه بنیانی در تفکر شیعی در امتداد تفکر منبعث از فرهنگ عاشورایی به مثابه بالی سبز که نویددهنده چشم‌انداز روشن شیعه برای بشریت است در کنار بال سرخ عاشورایی توانسته است که مذهب تشیع را به همچون عقابی به پیش براند؛ بنابراین اگر چنانچه قائل بر این نظر باشیم که مذهب تشیع و بالاخص نگاه پس از انقلاب اسلامی و تأسیس دولت جمهوری اسلامی ایران این ظرفیت را دارد که الگویی مطلوب به نام تمدن اسلامی به جامعه منتظران در سرتاسر جهان ارائه دهد یقیناً یکی از شاخصه‌های اصلی این الگو مکتب مهدویت و تلاش برای تحقق حکومت عدل مهدوی در عصر ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه‌ه است.

در انتظار زمینه‌ساز انقلاب اسلامی و تأسیس دولت جمهوری اسلامی ایران آیه و نشانه‌ای بزرگ از سوی خداوند رحمان بر ملل مستضعف جهان بوده و نقطه آغازین حرکت به سوی امر ظهور و معنابخشی به انگاره انتظار است. در انتظار زمینه‌ساز، تعریف فرایند ظهور از دوگانه غیبت - ظهور به چهارگانه غیبت - زمینه‌سازی - آخرالزمان - ظهور ارتقا بخشید، بدون آن که مدعای برپایی آخرالزمان و ظهور را داشته باشد و بلکه فضای اجتماعی را در یک الگوی مسئولیت‌پذیرانه و امیدوارانه، در مسیر اصلاحگری و تربیت‌پذیری برای فتنه و صحنه‌های آخرالزمانی و ظهور قرارداد.

در یک رویکرد نظری و سیاستی، انقلاب اسلامی ایران، در جایگاه یک انقلاب ممتاز اجتماعی تعریف می‌گردد که مبتنی بر یک نوع یا تعدادی از عوامل فرهنگی، جامعه‌شناختی، اقتصادی، روان‌شناختی و سیاسی، توسط گروه‌های مختلف اجتماعی ایران شکل گرفت و کاربست اصلی انقلاب در تغییر نهاد قدرت تعریف می‌گردد که پس از پیروزی انقلاب،

موضوعیت آن به عنوان یک موضوع تاریخی و نسلی قابل مطالعه است؛ بنابراین برای عبور از چالش‌ها و ترویج و توسعه ظرفیت‌های گسترش الگوی تمدن اسلامی و عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی بر محور آموزه انتظار و مکتب مهدویت لازم است که اولاً؛ در فضایی شایسته و بایسته آموزه انتظار زمینه‌ساز را به تمدن زمینه‌ساز متصل نمود و ثانیاً؛ باید ابعاد تعلقی و هویتی و پیوست‌های استمرار و ماندگاری تمدن‌سازی مبتنی بر انتظار زمینه‌ساز را باید به مثابه خلق دوم تمدنی، تعریف و تصویر شوند و از واماندگی در الگوهای هیبریدی پیوند اسلام و مدرنیته و بستدگی به وجه تنزیهی تمدن غربی، در حیطه اخلاقیات و اعتقادات دینی عبور نمود.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۵ق)، *کمال‌الدین و تمام‌النعمه*، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، دوم.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۰)، *انتظار در قرآن و حدیث*، قم: مرکز نشر اسراء.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۰۷ق)، *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه*، تحقیق: احمد عبدالغفور عطار، بیروت: انتشارات دارالعلم الملايين.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸)، بیانات در دیدار جمعی از پاسداران سپاه انقلاب اسلامی و کمیته‌های انقلاب اسلامی.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸)، بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۶۸)، سخنرانی در خجسته سالروز ولادت امام‌زمان عجل‌الله تعالی فرجه الشریف.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۷)، بیانات در دیدار مسئولان دستگاه قضایی.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵)، بیانات در دیدار با اعضای اتحادیه جهانی علمای مقاومت.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸)، بیانات در دیدار رئیس و مسئولان دستگاه قضایی.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹)، سخنرانی تلویزیونی به مناسبت ولادت امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه الشریف.
- حسینی واسطی زبیدی حنفی، سید محمد مرتضی (۱۴۱۴ق)، *تاج العروس من جواهر القاموس*، تحقیق: علی شیری، بیروت: انتشارات دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.

- خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۸۹)، *مهدویت و تمدن سازی*، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شریعتی، علی، (۱۳۵۱)، *انتظار، مکتب اعتراض*، تهران: حسینیه ارشاد.
- صمدی، قنبرعلی (۱۳۸۸)، «آموزه انتظار و زمینه سازی ظهور»، *مشرق موعود*، سال سوم، شماره ۱۱.
- طاهری، حبیب الله (۱۳۸۰)، *سیمای آفتاب*، قم: انتشارات زائر، اول.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۰۲ق)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- کورانی عاملی، علی (۱۴۱۱ق)، *معجم احادیث الامام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف*، قم: مؤسسة المعارف الاسلامیه، اول.
- مطهری، مرتضی (۱۳۵۶)، *حکومت جهانی مهدی*، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (بی تا)، *قیام و انقلاب مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف از دیدگاه فلسفه تاریخ*، قم: انتشارات صدرا.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۶۰)، *ولایت فقیه*، تهران: انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۶۸)، *کشف الاسرار*، تهران: سازمان مدارک انقلاب اسلامی.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۶۹)، *صحیفه نور*، تهران: سازمان مدارک انقلاب اسلامی.